

Hálózatelmélet és irodalomtudomány

Helikon, 2017, 2. sz.

Sokat ígér és sokat vállal a Helikon *Hálózatelmélet és irodalomtudomány* lapszáma: már címében, témamegjelölésében is. Célja, hogy bemutassa a hálózatelmélet és „tágabb értelemben a digitális mediális környezet” helyét, szerepét a „humán tudományok” kontextusában (171). Ezzel kimondatlanul is magára szab egy még nagyobb volumenű feladatot: egy diskurzus elindítását, egy definíciós bázis megteremtését, egy hivatkozási minimum felmutatását. Viszonylag hamar tisztázza azonban, hogy a várakozással ellentétben a főszerepet sokkal inkább a kérdésfelvetés és a kísérletezés kapja. Amit ezzel tesz, az sem kevés, hiszen a hálózati gondolkodás bölcsészettudományokban való megjelenésére történő reflektálás már mindenképpen időszerűnek tekinthető, és a kötet a területen szinte klasszikus tanulmányokat, esszéket teszi hiánypótló módon magyarul is elérhetővé.

A lapszám – a címmel ellentétben – nem korlátozódik a hálózatelméleti keret bemutatására. Tágabb értelemben, állítja magáról, a digitális mediális környezetbe vetett szöveget és szövegfogyasztót/alkotót igyekszik elhelyezni. Igaz, e két téma talán inkább érintőlegesen, úgymond gyenge kapcsolattal kötődik össze, így kissé zavart keltő a hálózatok és a digitális médium magától értetődő összekapcsolódásának az említése. A hálózat sémaként, modellként való megfigyelését, elemzését nem a digitális média világa hozta magával, igaz, ugrásszerűen fejlődött az informatika megjelenésével. A digitális írást mint kódolási problémát járja körül Johanna Drucker tanulmánya (*Miről értesít az [im]materialitás: A szöveg mint kód az elektronikus környezetben*). Drucker írása elveti a szöveg, illetve a betű mint materiális és a kód immateriális leegyszerűsítésének szembeállítását. Míg elméleti szinten igyekszik minél mélyebbre hatolni a kódolás rejtelmeiben, addig Matthew G. Kirschenbaum megközelítése (*Extrém beíródás: A merevlemez grammatológiája*) szorosabban értelmezi saját kérdésfelvetését. A digitális adattárolás fizikai tényezőinek szerepét elemzi, és ez a szemlélet valóban felveti a tárolt adat (legyen az éppen szöveg) és befogadója vagy alkotója közti kapcsolat változásának mikéntjét. A bekerülő tanulmányok így is izgalmasak és gondolatébresztőek, a két szöveg irodalomelméleti relevanciája nem kérdőjelezhető meg, mégis talán jobban megtalálták volna a helyüket a hálózati gondolkodáshoz közelebb álló szövegek.

A kötet túlnyomórészt azonban valóban a hálózatokról szól. Szándékosan igyekszem kerülni a hálózatelmélet kifejezést, mert átfogó használhatóságával kapcsolatban adódnak bizonytalanságok. Bár a cím ezt ígéri, az elénk tárt tanulmányokban sokkal inkább a hálózatelemzésre látunk példákat. A különbség hangsúlyozása talán azért

lehetne fontos, mert a definícióalkotás az eddig megjelent munkákban többnyire nem vagy alig jelenik meg. Sokszor nem könnyű a szinonimaként alkalmazott, és nem kellően tisztázott fogalmak között eligazodni. Nem meglepő módon a szövegek Barabási Albert László 2016-ban megjelent „alaplíművét” veszik kiindulópontnak a hálózatok világának és értelmezésének a bemutatásához. Barabási műve tulajdonképpen egy angolszász típusú egyetemi tankönyv, amely egy diszciplína – a hálózattudomány, network science – legitimálásának eszköze kíván lenni. Nem hangsúlyosan, de a probléma nála is megjelenik: a hálózatelmélet, a hálózattudomány, a hálózatelemzés (és a gráfelmélet), bár nagyon hasonló fogalmak, de céljuk, szókészletük nem minden esetben ugyanaz. A hálózatelmélet és a hálózattudomány, illetve hálózat kutatás (a pontos definíciókat és ezek különbségeit maga a tudományág sem igazán nevezi meg egyértelműen) fókuszában maguk a hálózatok állnak. A gráfelmélet viszonylag könnyen elhatárolható: a hálózatok matematikai, elméleti megközelítésével foglalkozik; míg a hálózat kutatás/hálózatelemzés a valós hálózatokat és komplex rendszereket vizsgálja. A hálózatról (és nem egy adott hálózatról) akarnak megtudni valamit, elsősorban matematikai, informatikai eszközökkel. Az elemzett hálózatokat tulajdonképpen esettanulmányként használják ahhoz, hogy a komplex rendszerekről egyetemlegesen mondhassanak többet. A hálózatok fejlődésének, működésének univerzális és matematikailag leírható modelljeinek megalkotása és feltérképezése helyett az irodalom- és tágabb értelemben bölcsészettudományi alkalmazások (például azok a tanulmányok, amelyeket a kötetben szereplő dolgozatok is felmutatnak) talán inkább hálózatelemzéssel foglalkoznak. Vesznek egy rendszert (legyen az a rendszer egy Shakespeare-dráma cselekménye vagy egy irodalmi kör kapcsolatrendszere), és ezt elemekből és kapcsolatokból álló hálózatként értelmezik, majd elemzik. Elsősorban a szemléletet és a hálózatelemzési módszereket (amelyek alapvetően a társadalomtudományi hálózatok elemzésének eszközei – social network analysis) alkalmazzák. A kötet példái – és egyéb nemzetközi és magyar kutatások is – ezt igazolják. Peer Trilcke Franco Moretti kutatásait szemügyre véve a módszerre irodalmi hálózatelemzésként (literary network analysis) hivatkozik, és az SNA, azaz social network analysis mintájára a liNA elnevezést használja. Ez a gondolat a magyar definícióhasználatban is megfontolandó lehet.

Németh Zoltán bevezető írása hasznos és fontos kiindulópontot ad: bemutatja a hálózatelmélet történeti alapjait, és végigveszi a nemzetközi és magyar irodalomtudomány azon kísérletező példáit, amelyek a hálózatot modellként, a hálózatelemzés módszertanát eszközként vagy a hálózatot mint metaforát igyekeztek termékenyen használni kutatásuk során. Kijelöli azt a gondolkodási keretet, amelyben az irodalom és a hálózatok egymásra találhatnak: „A hálózatelméleti felfogást követve a szöveg, az életmű, stb. nem autonóm, hanem beágyazott. Egy hálózat részeként, komponenseként funkcionálva éppen a más pontokkal, szövegekkel való kapcsolatok által jelenik meg, terjeszti ki érvényességi körét, definiálja és reprezentálja önmagát. Vagyis kapcsolatainak többlete, rendszere, topológiája, hálózata által is értelmezhető” (191). Az irodalmi hálózatelemzésre vezető út

alappéldáit Moretti kötetben szereplő szövegei (*Gráfok, térképek, fák és Hálózatelmélet, cselekvéselemzés*) jelentik. Moretti *Gráfok, térképek, fák* című tanulmányában egy adat-
elvé megközelítést és modellt kíván nyújtani, amely azonban nem váltja fel vagy zárja
ki, hanem éppen hogy segíti, kiegészíti az irodalmi művek egyéb elemzési, megközelítési
módjait. Moretti a „távoli olvasás” (193) módszerét kínálja fel, amely elvezethet fogalmi
szerint egy „racionálisabb” (195) irodalomtörténethez. Utóbbi célként elég naiv meg-
fogalmazásnak tűnik, és a módszerrel egyetemben sok kérdőjellel övezett még Moretti
szerint is, nemhogy Moretti recepciójában. Ezt egyébként már a kötetben belül is láthatjuk,
hiszen szerencsés módon rögtön recenziót is olvashatunk Moretti *Moretti Graphs, Maps,
Trees – Abstract Modells for a Literary History* című könyvéről, sőt a Moretti kritikáit
összegyűjtő műről is. Így kellő értelmezési kontextust kapunk az itt olvasható elemzési
kísérletekhez, amelyek során Moretti a regényműfaj 18–20. század közötti felemelkedését
vizsgálja és ábrázolja különböző nemzetekre, időszakokra és alműfajokra lebontva. Míg
a kvantitatív megközelítéseknek mint nem hermeneutikai olvasásnak sok kritikáját ol-
vashatjuk, addig érdemes figyelembe venni, hogy Moretti a megközelítéssel éppen arra
hívja fel a figyelmet, hogy irodalom- és intézményszociológiai eredményeivel éppen olyan
folyamatokat tud kiemelni, amelyek hozzájárulhatnak az adott mű kontextusának jobb
értéséhez, értelmezési keretének az újradefiniálásához: „Moretti több ízben hangsúlyozza,
hogy az absztrakt módszerek csak a szoros olvasással együtt gazdagíthatják az irodalmi
szemléletünket, vagyis »senkitől nem veszik el az olvasás gyönyörét«” (316). A Helikonban
megjelenő második Moretti-tanulmány már közelebb megy tárgyához, és a cselekmény
feltárását igyekszik hálózatelméleti módszerekkel megközelíteni: Shakespeare *Hamlet*-jét
elemzi cselekvők és egymás közti interakcióik hálózataként. „Felszín alatti struktúrákra
kíváncsi”, és önmaga szögezi le, hogy egy modellalkotás „redukció és absztrakció”, tehát
„sokkal kevesebb eredeti tárgyánál”, de bizonyos szempontból éppen ezért több is, mert
másként nem elérhető rálátást ad (218). Nem elég hangsúlyozni tehát, hogy a kutatásnak
mindig szem előtt kell tartania, hogy a hálózat mint modell nem öncél: alkalmazása min-
dig leegyszerűsítést, illetve bizonyos típusú adatvesztést jelent, és csak akkor működhet
eredményesen, ha adott vizsgálatban pontosan és jól definiáljuk, hogy mit tekintünk
hálózatnak. Egy olyan hálózat viszont, amelynek az elemei és kapcsolatai valóban rele-
váns tartalmat képeznek, a kontextus és a kapcsolatok olyan jellemzőit mutathatja fel,
amely egy más nézőpontból talán rejtve marad.

A választott szövegek jó példát szolgáltathatnak arra, hogy az irodalomtudományi és
irodalomtörténeti vizsgálatok milyen módokon használják a hálózatot interpretációs,
illetve elemzési keretként. A hálózatok esztétikájával foglalkozó, a kötetben éppen nem
említett Patrick Jagoda egy 2017-es tanulmányában veszi számba ezeket a kutatási
irányokat. Alapvetően négy területet nevez meg: a történeti kutatásokat, a digitális
bölcselet körébe tartozókat, az irodalomszociológiai és a formalista irányt. Ezek
nem egyértelműen elkülöníthető típusok, hiszen Moretti „distant reading” módszere
és grafikonjai irodalomszociológiaiak, Hamlet-tanulmánya a szövegen belüli figurák

kapcsolatára és a cselekmény elemzésére irányul. Ezek, illetve a lapszámban kevés szót kapó, a szöveget mint nyelvi, stilisztikai struktúrát, hálózatot értelmező kutatások mind a digitális bölcsészet keretei közé tartozhatnak. A kategóriák tehát nem annyira megközelítési módjukban, inkább fókuszpontjukban különböznek. Az irodalom intézményrendszerének és társadalmi beágyazottságának aktoraira és jelenségeire koncentráló kutatások közül nemcsak Morettit idézi a kötet: az irodalomszociológiai irányt Burgert A. Senekal bemutatott tanulmánya is képviseli, amelyben az afrikaans irodalom viszonyait elemzi. Németh Zoltán alaposan és jól érthetően mutatja be, hogyan közelíti meg Senekal mind saját tárgyát (az afrikaans költészet 2000–2012 közötti hivatkozási hálózatát), mind pedig magát a hálózatelemzést, mint az irodalmi rendszerek leírására használható keretet. Ebben a szövegben már a hálózatok matematikai elemzésével is találkozhatunk, hiszen jóval nagyobb számosságú hálózatokról kell beszélni, mint a Hamlet szereplői esetén, így a központi figurák megállapításához nem feltétlenül elég rápillantanunk az adatokra, hanem valóban tisztában kell lennünk olyan fogalmakkal, mint a fokszám-, közelség- vagy közöttségcentralitás. Jagodával egyetértve az látható, hogy az ilyen típusú vizsgálatokban a hálózatban való modellezés nemcsak vizuális segédeszköznek számíthat, hanem felfedhetővé teheti az irodalom közlekedését, recepcióját, működését a társadalom különböző rendszereiben. Mindemellett Németh összegzésként felveti, hogy a módszer „kontraproduktív” lehet olyan esetekben, mint az „egykötetes szerző”, „fiatalon elhunyt író” vagy éppen „saját korukban marginális alkotó”, éppen ezért a módszer eredményeinek hermeneutikai felismerésekkel való kiegészítését szorgalmazza.

A hosszabb fordításokon kívül a szemléket illetően is hasznos információkkal szolgál a kötet: többek közt Moretti és Barabási műveinek rövid interpretációját adja közre, és ha máshol nem is, de Galloway, Thacker és McKenzie *Three Inquiries in Media and Mediation* könyvének bemutatása során Bruno Latour neve is felmerül (319). Bár a kötet ezt nem vezeti fel, de jó volna azt remélni, hogy a jövőben megindulhat egy szélesebb diskurzus az „érem másik oldalának”, az irodalmi szövegekkel foglalkozó hálózatkutatók eddigi eredményeinek a megismerésével. Nem kétlem, hogy egy ilyen irányú nyitás mindkét fél számára előremutató lehetne, és érdemi eredményeket hozhatna. Így viszont egyelőre végső tanulságként a kötetet is záró Diderot gondolataival kell egyetértőnk:

Hacsak kicsit is figyelmesen szemügyre vesszük a század közepét, melyben élünk, a bennünket felbolygató vagy legalábbis foglalkoztató eseményeket, erkölcsünket, alkotásainkat, még beszélgetéseinket is, gyorsan ráébredünk, hogy gondolkodásunkban több szempontból is igen figyelemreméltó változás következett be, s e változás már gyors létrejötté okán is újabbakat ígér. Az idő dönt majd arról, hogy e forradalmi változásnak – melynek előnyeit és hátrányait az utókor nálunk jobban fogja ismerni – mi lesz a célja, milyen lesz természete, s hol áll meg. (328)

Markó Anita